

ARTIKULATIONS- STILLINGER VEJLEDNING

Idé: Kari Hole

GRUNDLAGT 1965
Special-pædagogisk forlag
WWW.SPF-HERNING.DK

Følgende tekst er oversat fra de norske »Artikulasjonskort« af Kari Hole Info Vest forlag og tilpasset dansk udtale af Mette Thomsen, audiologopæd og lektor ved professionshøjskolen UCC.

Artikulationskortene er opdelt i sproglyde, også kaldet fonemer og i bogstavkort. Illustrationskortene viser artikulationssted og -måde, sammen med åbningsgrad og læberunding i frontal snit – altså ses personen forfra. Dermed vises munden, læberne og tungens position, som eleven ser din mund, læber og tunge eller sine egne, hvis han eller hun kigger i et spejl.

I den efterfølgende tekst er illustrationskortene beskrevet som fonemer. Beskrivelsen af artikulationssted, åbningsgrad og runding er beskrevet, så eleven kan relatere til beskrivelsen. For uddybende beskrivelser henvises til »Fonetik og Fonologi« af Nina Grønnum.

MÅLGRUPPE

Kortene er afprøvet på førskolebørn, elever i indskolingen og elever med læsevanskeligheder på mellemtrinnet i Norge. Formålet med kortene er at skabe fonologisk og artikulatorisk opmærksomhed. I tillæg kan kortene bruges til at øve bogstav-lydforbindelser. For barnet med store fonologiske vanskeligheder, sprog-, læse- og skrivevanskeligheder har kortene været en hjælp til arbejdet med korrekt artikulation og læse- og skrivefærdigheder. Også børn med et andet modersmål end dansk og hørehæmmede, fx børn med CI, har haft stort udbytte af arbejdet med kortene. Det synes at gøre det lettere for alle elever at arbejde med kortene på forskellige måder ved siden af den almindelige undervisning i læsning og skrivning.

KORTENE

Kortene viser:

1. Illustrationer af artikulationsstillinger for de fleste fonemer.
2. De tilhørende bogstaver.

I tillæg findes også fire engelske fonemer og deres tilhørende skriftlydstegn. Illustrationerne er i størst mulig udstrækning vist i frontalt snit.

BESKRIVELSE AF ILLUSTRATIONSKORTENE OG FONEMERNE

For at forstå illustrationerne anbefales det, at logopæden taler med eleven om, hvordan artikulatorerne arbejder, når det enkelte fonem udtales. Eleven kan lære sine egne artikulatorer at kende gennem udpegning på kortene og på sin egen krop. Brug evt. et spejl. Lad eleverne udtale fonemet og sammenligne med det tilsvarende kort.

Eleverne gøres opmærksom på, at tungespidsen kan være:

- Nede bag tænderne (gælder de fleste fonemer)
- Oppe bag tænderne (gælder /d, t, n, l og tungespids /-r/)

For bedre at kunne forstå de sidste fem kort, kan du bede eleverne om at se på blodårerne, »de blå steger«, under deres egen tunge, når de udtaler fonemerne på kortet, samtidig med at du tegner blå streger på selve kortet.

Når det er aktuelt, anbefales det også at tale om, hvorvidt en lyd er stemt eller ustemt:

- *Stemt*: Der føles vibration i halsen. Stemthed illustreres med seks streger nederst på kortet.
- *Ustemt*: Ingen vibration i halsen. Ustemthed illustreres med streger ud fra artikulationsstedet og skal vise, at der kommer luft ud af munden.
- *Nasal*: Luftstrøm gennem næsen illustreres med streger ud fra næsen.

Ved samtlige vokaler ligger tungespidsen passivt mod fortænderne i undermundens. Alle vokaler er stemte. De udtales bl.a. ved at variere kæbeåbning og læbestilling (stramme/runde læber).

Nummereringen herunder svarer til tallene nederst på kortene:

1. a: Gab højt som ved tandlægen.
2. e: Læberne lukkes lidt.
3. i: Smil! – stram læberne.
4. o: Lav en stor runding med læberne.
5. u: Lille læberunding.
6. y: Lav »trompetmund« ved at presse læberne sammen med fingrene.
7. æ: Lav et »falsk smil«.
8. ø: Lav munden lille og rund med let sænket underkæbe.
9. å: Vi siger »åååh«, når vi bliver overrasket.

Lukkelyde:

10. p: Pres læberne hårdt sammen, pres luft på de lukkede læber og lad dem »eksplodere«. Lyden er ustemt, hvilket er illustreret med streger ud fra læberne.
11. b: Samme læbestilling som ved p-lyden, men det er ikke nødvendigt at presse luften så hårdt frem, da lyden er stemt.
12. t: Sæt tungespidsen op bag fortænderne, pres luften frem mod tungespidsen og lav en eksplosion. Lyden er ustemt og tungespidsen laver smæld, hvilket er illustreret med streger ud fra tungespidsen.
13. d: Samme tungestilling som ved t-lyden, men det er ikke nødvendigt at presse luften så hårdt. Gør eleverne bevidste om symbolet for stemt lyd.
14. k: Hold tungespidsen nede bag tænderne (brug en tungedepressor eller ispind). Lav en eksplosion bagerst i halsen. Lyden er ustemt, og der laves smæld i halsen, hvilket er illustreret med streger ud fra halsen.
15. g: Samme tungestilling som ved k-lyden, men det er ikke nødvendigt at presse luften så hårdt, da lyden er stemt.

Frikativer:

16. f: Bid forsigtig i underlæben og blæs kraftigt luften ud gennem tænderne. Lyden kan udtales så længe du har luft til det. Stregerne fra læberne illustrerer ustemt lyd.
17. v: Samme instruktion som ved f-lyden, men vokaliser (sæt stemme på) samtidig, så det kilder i læben. Lyden kan forlænges ligesom f-lyden, så længe der er luft til det.
18. s: Hold tungespidsen nede bag fortænderne, smil, bid tænderne sammen og lad en tynd luftstrøm sive ud mellem tænderne. Stregerne ud fra fortænderne illustrerer ustemt lyd. Lyden kan også udtales korrekt med tungespidsen længere oppe mod ganen. For børn, som har svært ved at udtale lyden, anbefales den første tungeposition.
19. skj: Norsk lyd – ikke medtaget i den danske udgave.
20. kj: Norsk lyd – ikke medtaget i den danske udgave.
21. j: Norsk lyd – ikke medtaget i den danske udgave.

Dansk lyd:

- sj: Dansk lyd som ikke er med i det originale, norske materiale.
Hold tungeryggen op mod det midterste af ganen, bid tænderne sammen og lav en stor læberunding. Pust luften ud mellem tænderne og vokaliser.

Lateral:

22. l: Sæt tungespidsen op mod bagtænderne, træk mundvigen ud til siden og vokaliser.

Nasaler:

23. m: Luk læberne sammen, pust luft ud gennem næsen og vokaliser.
Der vil være dirren i både næsen og i halsen ved stemt lyd.

24. n: Løft tungespidsen og tungsiderne op, så luften kun slipper ud gennem næsen.
Der kan være dirren i næsen ved stemt lyd.
25. ng: /ŋ/
Samme udgangspunkt som ved g-lyden, men luften presses ud gennem næsen i stedet for gennem munden.
Stemt lyd.

Trill:

26. r: Vis illustrationen til eleven og sig: »Her ser du en flue i halsen. Hvilken lyd laver du, hvis du har fået en flue i halsen?« Lav evt. gurglelyd.
[R] uvulær frikativ. Stemt lyd.
27. r: Tungespids-r. Lad tungespidsen slå mod tandkødet bag fortænderne.
Dental, alveolær, postalveolær. Stemt lyd.

Åndelyd:

28. h: Pust på hånden. Lad lyden komme fra halsen.

Ikke nummerende artikulationskort:

29. θ: Engelsk fonem. Stemt læspelyd, som skrives »th«. Placer tungespidsen mellem tænderne og pust luft ud mellem tænderne.
30. ð: /d/ i udlyd, også kaldet »blødt d«, som i ordet /mad/. Sæt tungespidsen mellem tænderne og vokaliser.
31. Z: Engelsk fonem. Stemt /s/, som skrives »z«. Samme artikulation som almindeligt /s/, men stemt.
32. ʒ: Engelsk fonem. Stemt /sj/- kan skrives som »j« eller »s«. Samme artikulation som den norske /skj/, men med vokalisering.

BRUG AF KORTENE

De fire engelske fonemer er suppleret med kort, der viser de korresponderende lydskriftstegn. Dette er valgt, fordi lydene kan skrives på forskellige måder. Nederst på disse kort, er der plads til fx Post-it lapper, hvor man kan skrive den bogstavkombination, der arbejdes med.

Introduktion af kortene

Det anbefales at starte med at arbejde med de kort, der er nemmest at aflæse som: /a, f, i, l, m, n, o, r, s, v og y/ i frontalt snit.

HUSKESPIL MED ILLUSTRATIONSKORTENE

Åbent spil

Der skal bruges to spil kort til dette spil. Et begrænset antal illustrationer lægges med bagsiden op. To ens illustrationer udgør et stik. Hver deltager vender efter tur to kort og udtaler lyden på kortene. Er kortene og dermed fonemerne ens, får man et stik. Hvis ikke bliver kortene liggende med illustrationerne opad. Når spillet er færdigt, skal alle deltagere udtale de fonemer, de har fået i stik. Den med flest stik har vundet.

Lukket spil

Samme regler som et åbent spil, men hvis de vendte kort ikke giver stik, vendes kortene atter med illustrationen nedad.

ILLUSTRATION OG UDTALT FONEM

Læg et begrænset antal kendte illustrationskort foran eleven:

- Udtal to forskellige fonemer og lad eleven udpege det korresponderende illustrationskort.
- Lad eleven trække en genstand/et billede/tegning, sig ordet og derefter det første fonem i ordet. Sammenhold fonemet med det korresponderende illustrationskort.

BOGSTAVLÆSNING

Læg et begrænset antal kendte bogstavkort foran eleven. Lad eleven trække et af de tilhørende illustrationskort, udtale fonemet og sammenholde dette med det korresponderende bogstavkort.

HUSKESPILE MED BOGSTAV- OG ILLUSTRATIONSKORT

Åbent/lukket spil

Et begrænset antal illustrationskort og de korresponderende bogstavkort lægges med bagsiden op. Deltagerne vender efter tur to kort, et ad gangen. Når et illustrationskort vendes, udtales fonemet, og når et bogstavkort vendes, benævnes bogstavet. På denne måde skabes der bevidsthed om forskellen mellem bogstav og fonem. Illustrationskort og det tilhørende bogstavkort udgør et stik.

En anden måde at tilrettelægge spillet på er, at bruge to spil kort. I dette spil udgør to ens illustrationskort et stik. Læg illustrationskortene i en plastiklomme på størrelse med kortene med bagsiden op. For hvert par lægges bogstavkortene fra det andet spil kort ind i plastiklommen. I den ene plastiklomme lægges bogstavkortene med bagsiden op, og i den anden lægges bogstavkortene med bogstavet op. Eleverne finder før eller senere ud af, at det er smart først at vende kortet uden bogstavet og derefter det tilhørende (synlige) bogstav, for at få flest mulige stik. Dermed lærer eleven bogstav-lyd-princippet.

ORDLÆSNING

Læg 3-4 billeder/tegninger af ord med to fonemer, som fx ri, fe, is, ro, sammen med illustrationerne af de fonemer, som bruges i de valgte ord.

- Vælg ét af ordene med to fonemer. Lad eleven sige ordet. Derefter vælger eleven de illustrationer, ordet indeholder, og »læser« ordet på grundlag af illustrationerne.
- Lad eleven »læse« ord med to fonemer, som du præsenterer i form af to illustrationskort og sammenholder med det rigtige billede/tegning.
Spillet kan udvides til ord med fire fonemer, dvs. ord som består af konsonant-vokal-konsonant-vokal (CVCV).

FISK

Udvælg et begrænset antal stik (illustrationskort og bogstavkort). Bland kortene og del nogle af dem ud til deltagerne. De resterende kort lægges i en bunke på bordet med bagsiden op. Hvis deltagerne har fået stik ved uddelingen lægges disse væk. Den, som begynder, spørger de andre efter et bestemt kort for at få stik. Hvis den adspurgte ikke har det givne kort, siger vedkommende »fisk«, og spørgeren må trække (fiske) et kort fra bunken. Den, som får flest stik, vinder.

DISKRIMINERING STEM/USTEMT FONEM

Start gerne med f- og v-fonemerne, da disse kan forlænges.
Derefter p/b, t/b, k/g, t/v.

Læg to illustrationskort foran eleven, fx f- og v-fonemet.
Udtal en af fonemerne og lad eleven udpege det tilsvarende illustrationskort. For at understrege dimensionen stemt/ustemt kan du vise, at det er en stemt lyd ved at løfte hånden op foran munden og mærke luftpustet. Ved ustemt lyd kan du lægge en hånd på halsen. Du kan bede eleven om at gøre det samme, når rollerne byttes. Brug gerne minimale par som fest/vest, ko/god, potte/båtte, ti/bi.

Læg billeder/tegninger foran eleven, udtal ét af ordene og lad eleven sammenholde det første fonem i ordet med det tilsvarende illustrationskort. Du kan evt lægge flere kort op, hvor symbolet for stemt/ustemt ikke er synligt og lade eleven udføre samme opgave som før. Præsenter 7-8 billeder/tegninger af ord, som har stemt sproglyd initialt og 7-8 billeder/tegninger, som har ustemt sproglyd initialt. Brug et blankt ark papir til de ustemte og et til de stemte sproglyde. Bland alle kortene. Lad eleven trække ét kort ad gangen og udtale ordet, for derefter at finde ud af, om ordets initiale sproglyd er stemt eller ustemt og placere ordet på det tilsvarende ark.

For litterær inspiration henvises til »Læringsstrategier i tilpasset oplæring« Info Vest forlag, Klepp st. 2003. Anden litterær inspiration kan desuden findes hos Special-pædagogisk forlag.

Denne vejledning indeholder beskrivelser af sproglydene, også kaldet fonemer, og brug af illustrationskortene. Den indeholder også forslag til lege, som støtter den fonologiske og artikulatoriske opmærksomhed.

Illustrationerne er baseret på norske sproglyde, tilpasset dansk udtale, med tilhørende små og store bogstaver. Der er også illustrationskort af 4 engelske fonemer med de tilhørende engelsk fonetiske symboler (IPA).

Illustrationerne er aldersneutrale og kan derfor anvendes i arbejdet med både børn, unge og voksne.